

ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО В ДОКУМЕНТАХ

УДК 930.25(477.61)

ПРИНЬ М.О.

Джерела з історії музейної справи та пам'яткоохоронної роботи в 1920–1930-х роках у фондах Державного архіву Луганської області

У статті проаналізовано та представлено інформацію щодо джерел з висвітлення історії музейної справи та пам'яткоохоронної роботи східного регіону України в 1920–1930-х роках, які зберігаються у фондах Державного архіву Луганської області.

Ключові слова: Державний архів Луганської області, архівні фонди, інспектура, музей, пам'яткоохоронна діяльність, архівна спадщина.

Архівні матеріали, що висвітлюють події 20–30-х років ХХ ст. в обласних державних архівах східних областей є нечисленими, дуже велика кількість їх загинула в період німецької окупації. За підрахунками дослідниці В.Є. Калашникової тільки Сталінський обласний державний архів напередодні війни містив документи та матеріали за 1740–1940 роки у складі 1149 фондів (2428543 од. зб.) загального збереження та 112 секретних фондів (3375 од. зб.).

Під час II Світової війни архівні установи Донбасу були майже знищені. Сталінський обласний державний архів утратив 72 % матеріалів, його філія у Маріуполі – 92 %, філія в Артемівську – 86 %, Сталінський міський архів – 91 %, Луганський обласний історичний архів – 63 %, Старобільський історичний архів – 73,5 % [1]. Така кількість втрачених документів довгий час відштовхувала дослідників від тем з історії музейної справи та пам'яткоохоронних досліджень Донбасу 1920–1930-х років. Тому важливе місце в дослідженні проблем охорони культурної спадщини у діяльності органів виконавчої та самоврядної влади, державних установ і громадських організацій посідають уцілілі фонди Державного архіву Луганської області (далі – ДАЛО).

Розділ VI

Метою даного дослідження є аналіз документального складу фондів ДАЛО для встановлення їх рівня інформативності щодо висвітлення процесу становлення та розвитку музейної мережі на Луганщині та історії пам'яткоохоронної роботи в регіоні.

У ДАЛО накопичилися та зберігаються документи з XVIII ст. до наших днів, які містять загальні відомості про економічне та соціально-культурне життя регіону. Загальна кількість документів Національного архівного фонду по області складає 1682012 од. зб. за 1763–2006 роки, що згруповані у 5040 фондах [2].

З них були опрацьовані понад 30 архівних фондів, які зберігають великий масив інформації та представляють значний інтерес для висвітлення історії й розвитку музейної та пам'яткоохоронної роботи в регіоні. За результатами аналізу складу документів опрацьовані фонди можна розділити на три групи: 1) фонди органів виконавчої влади; 2) фонди партійних органів; 3) фонди науково-освітніх та громадських організацій.

Фонд Р-243 – Луганський окружний виконавчий комітет Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (1923–1930) містить циркуляри НКО УСРР про охорону пам'яток культури, протоколи засідань президії Луганського окрвиконкому, серед яких привертає увагу протокол засідання президії Луганського окрвиконкому від 2 вересня 1927 року № 37 (24) «Про державний заповідник у Провальських степах», протоколи засідань окрвиконкому про створення комісії з охорони пам'яток матеріальної культури у Луганській окрузі, про затвердження складу окружної комісії охорони пам'яток матеріальної культури та природи, про виділення коштів Всеукраїнській академії наук на 1928–1929 роки «на досліди пам'яток минулого», листування з харківським інспектором крайової комісії охорони пам'яток культури та природи НКО УСРР, лист голови Луганського окрвиконкому Ананченка до всіх голів райвиконкомів, сільських і селищних рад Луганщини від 1928 р. за № 1305.30.7.1 про надання допомоги професору М.О. Макаренку в проведенні досліджень, лист інспектора Сталінської окружної інспектури народної освіти до НКО УСРР, Харківському крайовому інспектору охорони пам'яток природи, Сталінському та Луганському музеям краєзнавства від 20 червня 1928 р. № 2420 «Про охорону пам'ятки природи «Савур-Могила» й інші.

На початку 1920-х років на теренах УСРР поступово формуються державні структури для управління музеями й охороною пам'яток. Цю функцію взяв на себе НКО УСРР з його місцевими органами.

Відтак велике інформаційне навантаження для теми дослідження мають опрацьовані фонди органів управління освітньою галуззю: Р-401 – Луганська

окружна інспектура народної освіти окружного виконавчого комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (1923–1930), Р-1270 – Старобільська окружна інспектура народної освіти (1923–1930), Р-405 – Луганський повітовий відділ народної освіти (1920–1923), фонд Р-408 – Луганський районний відділ народної освіти (1920). Вони містять широке коло інформації про музейну справу та пам'яткоохоронну роботу в регіоні: резолюцію першої Донецької губернської конференції відділів політосвітньої роботи від 11–15 січня 1922 р., звітну інформацію як безпосередньо про діяльність Луганського та Старобільського повітового підвідділу народної освіти, так і звітні відомості Музею живописної культури, Культурного музею, Державного соціального музею Донбасу, Музею історії, культури та релігії, службову інформацію про Маріупольський музей та про проведену музейно-виставково-екскурсійну роботу.

Структура центральних органів влади та місцевих установ народної освіти, що опікувалися охороною культурної спадщини, була складовою командно-адміністративної системи і підпорядковувалася чіткій ієрархії та регламентації кожного практичного заходу з центру. Так, у справах згаданих фондів можна знайти циркуляри, інструкції Головополітосвіти, губполітосвіти та протоколи окружних нарад завідуючих про роботу театрів, музеїв і клубів, положення про Єдину мережу екскурсійно-виставково-музейних закладів УСРР, інструкцію про охорону пам'яток культури і природи, звіти про охорону пам'яток матеріальної культури та природи в Луганській окрузі, плани роботи окрінспектури. Значним інформаційним пластом є листування з музеями області, Харківською краєвою інспектурою, НКО УРСР про охорону пам'яток культури, місцевими виконавчими комітетами й культурно-освітніми закладами.

Ці свідчення дають можливість ґрунтовно проаналізувати складний процес створення музейної мережі та становлення пам'яткоохоронної роботи у 20–30-х роках ХХ ст.

Безумовну цінність для дослідників мають фонди виконавчих комітетів рад різних рівнів. Так, фонд Р-693 – виконавчий комітет Луганської (Ворошиловградської) міської ради народних депутатів (1921–1935) містить протоколи засідань президії Луганського окрвиконкому про створення комплексних комісій для проведення практичних заходів з виявлення, обліку пам'яток історії та культури, зокрема протокол № 13 (55) від 6 квітня 1928 р. «Про затвердження окружної комісії охорони пам'яток матеріальної культури та природи», протокол № 20 (62) від 18 травня 1928 р. «Про затвердження обов'язкової постанови Президії ОВК про охорону пам'ятників культури й природи» й інші.

Фонди: Р-1169 – Старобільський повітовий виконавчий комітет (1922–1923) та Р-1186 – Старобільський окружний виконавчий комітет (1923–1930, 1933–1937) вміщують у собі такі документи: постанови РНК УСРР, положення, інструкції, звернення, циркуляри НКВС та НКО УСРР, накази, розпорядження, декрети, протоколи засідань окрвиконкому, плани, звіти, службове листування з центральними органами влади тощо.

До складу фондів ДАЛО входить низка фондів, документи яких розкривають історію архівної справи й охорони архівної спадщини регіону. Це такі фонди, як: Р-702 – Державний архів Луганської області (1925–1979), Р-1191 – Старобільське окружне архівне управління (1930–1938) та Р-1213 – Старобільський державний історичний архів (1925–1941), що містять широке коло документальних матеріалів про становлення архівних установ, їх мережу на Луганщині та Старобільщині, формування унікальних архівних фондів краю. Серед них можна виділити: декрети «Про охорону архівів» від 31 жовтня 1922 р., постанови ВУЦВК та РНК УСРР «Тимчасове положення про архівну справу» від 20 квітня 1920 р., «Про закріплення за архівами їхніх приміщень» від 2 липня 1923 р., «Про єдиний державний архівний фонд УСРР» від 16 грудня 1925 р., «Про Всеукраїнський центральний державний архів» від 13 серпня 1930 р., «Про стан архівної справи і діяльність архівних органів у 1927 і 1928 рр.» від 29 липня 1929 р., положення про Центральне архівне управління від 3 січня 1923 р., положення ВУЦВК та РНК УСРР від 4 листопада 1925 р. «Про Центральне Архівне управління УСРР (Укрцентрархів) та його місцеві органи», Закон «Устав про ЄДАФ УСРР» від 5 квітня 1930 р., листування з Головархівом і Укрцентрархівом. Окрім того, у фондах містяться документи, які врегульовували діяльність місцевих архівних установ, основні їх ознаки та визначали штатну структуру архівів, упорядковували фінансовий бік діяльності.

У ДАЛО значний інтерес представляють архівні фонди партійних органів і державних управлінських структур. Їх документальне наповнення має не тільки велику наукову цінність для вирішення наукових завдань з вивчення історії музейної справи та пам'яткоохоронної роботи, але й вирізняється кращою збереженістю через своєчасну евакуацію документів в період II Світової війни.

Це, перш за все, фонди волосних, повітових, районних, окружних і міських партійних органів: П-2, П-4, П-5, П-28, П-29, П-30, П-34, П-190, П-33, П-1790, П-2779, П-7037. Охарактеризуємо деякі з них.

Фонд П-2 – відділ історії партії та Жовтневої революції (Істпарт) (1924–1939) містить циркуляри, директиви, інструкції ЦК КП(б)У, положення про

іспарти, службове листування з Іспартом ЦК, Музеєм революції УРСР, райкомами партії про виявлення та збирання архівних матеріалів про революційний рух на Луганщині, протокол засідання 4-ї Всесоюзної наради завідуючих іспартами, протоколи колегії плани, звіти, висновки про роботу Луганського окружного іспарту, списки і текст меморіальних дощок, встановлених у Ворошиловграді, документи про збереження архівних матеріалів, листування зі Старобільським окружкомом КП(б)У про організацію та впорядкування архівних партійних і комсомольських документів тощо.

У фонді П-4 – Старобільський окружний комітет КП(б)У сконцентровано офіційну документацію: службове листування, директиви, розпорядження вищих партійних органів, протоколи засідання окружної антирелігійної комісії, директивні вказівки ЦК КП(б)У, окружного комітету КП(б)У, листування з райпарткомами про стан партосвіти, агітаційно-пропагандистської та культурно-освітньої роботи в окрузі. В фонді зберігаються відповідні записки партійних, комсомольських, радянських органів і організацій про культурно-освітню роботу в окрузі, звіти окружному КП(б)У про стан релігійного руху в окрузі, матеріали з обстеження релігійних громад, відомості райпарткомів про закриття церков і молитовних будинків, про загальну їх кількість у Старобільській окрузі, висновки обстеження Старобільського краєзнавчого музею інспектором Наркомосу УСРР тощо.

Фонд П-5 – Луганський (Ворошиловградський) міський комітет КП(б)У (1930–1942) вміщує офіційні документи, що відклалися в процесі основної діяльності, зокрема, службове листування, директиви, розпорядження, вказівки ЦК КП(б)У, стенограми міської конференції інженерно-технічних працівників, інформацію про перебудову політико-виховної й академічної роботи партколективу викладачів і студентів Донецького інституту народної освіти (далі – ДІНО), протоколи, стенограми, рішення бюро міському КП(б)У, про помешкання музею революції, про стан краєзнавчого музею, про роботу державного та партійного архіву тощо.

У фонді П-28 – Старобільський районний комітет КП(б)У Луганської області (1921–1957) включено документи з різнобічною інформацією про соціально-економічне становище на території Старобільського району: офіційні документи, директиви окружному КП(б)У про закриття церков, антирелігійну пропаганду, телеграми ЦК КП(б)У, обкому КП(б)У про культосвітню діяльність тощо.

Фонд П-29 – Старобільський волосний комітет КП(б)У (1922–1923). Це нечисленний фонд, у якому розглянуті справиз розміщеними у них циркулярами, директивами ЦК КП(б)У, губкому КП(б)У до Старобільського волосного парткому з організаційних, партійних і соціально-культурних питань.

Фонд П-30 – Старобільський повітовий комітет КП(б)У (1920–1923) вміщує різну поточну інформацію про діяльність комітету: інструкції, циркуляри, директиви ЦК КП(б)У, Донецького губкому КП(б)У з агітаційно-пропагандистської роботи, надіслані повітовому партійному комітету, доповіді, звіти, інформаційні довідки, відомості організаційного відділу про діяльність Старобільського повітового комітету КП(б)У, його листування з питань організаційно-масової роботи, проведення революційних свят, звіти про діяльність повітового агітаційно-пропагандистського відділу. У фонді також є інформація з організації та проведення політосвітньої роботи в повіті: протоколи засідань колегії повітової політосвіти при повітовому відділі народної освіти, довідки, інформації, доповідні записки про стан політосвітньої роботи, протоколи повітового з'їзду працівників освіти, інформаційні відомості відділів народної освіти Старобільського повіту, телеграми, накази повітової міліції про стан злочинності в повіті та багато іншого.

У фонді П-33 – Луганська міська контрольна комісія КП(б)У (1930–1934) зберігається важлива інформація про перевірки партійними органами працівників музеїв та викладачів ДІНО, зокрема, матеріали та протоколи чистки членів партії осередку в інституту й окремих музейних працівників.

Фонд П-34 – Луганський окружком КП(б)У (1922–1930) містить архівні документи, що висвітлюють різні аспекти суспільного життя Луганської округи: повідомлення про стан роботи окружкому КП(б)У, звіти окрінспектури освіти за 1925–1926 оп. р., огляд роботи Державного соціального музею Донбасу, звіт окружної наради з партійної освіти, доповіді, огляди Луганського окружного відділу Державного політичного управління (ДПУ) про політико-економічний стан в окрузі, Луганської окружної міліції – про події в окрузі, бюлетені окружної міліції про стан кримінальної злочинності в окрузі та про боротьбу з нею. Резолюції, вказівки, плани окружкому та райпарткомів про проведення культурно-масових заходів і організацію просвітницької роботи, звіти та відомості про діяльність ДІНО, відомості про мережу культурно-освітніх закладів округи, матеріали з організації науководослідної кафедри при ДІНО, план культурного будівництва на п'ятирічку (1929–1933), доповідні записки, резолюції, відомості про стан народної освіти та культурно-просвітницької роботи в окрузі, вичерпні підсумкові матеріали з українізації та національно-культурного будівництва на Луганщині.

Комплексне вивчення процесу становлення та розвитку пам'яткоохоронної та музейної справи на Луганщині неможливе без урахування загальної політичної, соціально-економічної й навіть криміногенної ситуації у регіоні, особливо в складний період 1919 – початку 1920-х років.

Одним із таких фондів є фонд П-190 – Луганський районний комітет КП(б)У (1919–1921), який сконцентрував у собі телеграми Донецького губпарткому ЦК КП(б)У, Раднаркому УСРР про загальний стан справ у Донбасі, доповідь інструктора ЦК КП(б)У, відомості інформаційного відділу ЦК КП(б)У про становище в Донецькому басейні, службове листування Донецького губпарткому і ЦК КП(б)У з організаційних питань та питань взаємодії із загонами Махна тощо.

Об'єднаний фонд П-2779 первинних організацій КП(б)У (з часом – КПУ) Старобільського району (1921–1988) містить документи колишніх фондів П-59 Старобільського окружного відділу народної освіти та П-1380 Старобільського окружного земельного відділу. Серед них можна виділити: листування з ЦК КПУ, протоколи пленумів, нарад секретарів міськкомів і партійних організацій, інструкції, директивні вказівки окружному КП(б)У про культмасову роботу, про святкування 10-річчя Жовтня, протоколи засідань колеґії агітаційно-пропагандистського відділу Старобільського окружного, положення про окружні екскурсії на Старобільщині в 1928 р., затверджені маршрути округових екскурсій для робітничої молоді, інформацію про культмасову роботу тощо.

У фонді П-7037 – Луганський повітовий комітет КП(б)У (1921–1923) зберігаються архівні документи, що вміщують циркуляри ЦК КП(б)У, Донецького губкому партії про проведення антирелігійної пропаганди, службове листування з Донецьким губпарткомом, партійними, радянськими органами про стан партійно-організаційної роботи, про проведення господарсько-політичних кампаній і культурно-масової роботи.

До третьої групи фондів відноситься фонд Р-416 – Донецький інститут народної освіти. В документах цього фонду є докладна інформація про роботу педагогічного музею ДІНО під керівництвом відомого педагога Ф.А. Бельського. У документах можна знайти свідчення про формування та склад фондів музею, експозиційну науково-просвітницьку роботу, його плани та звіти про роботу. Також фонд, окрім інформації, яка стосується становлення та розвитку самого вузу цінними є відомості про його педагогічний склад, бо частина викладачів паралельно з педагогічною займалася й пам'яткоохоронною та музейною роботою. Так, у Луганську з 1925 до 1930 р. працював видатний український історик, виходець із сім'ї істориків Грушевських, Сергій Григорович Грушевський. Він був проректором із навчальної роботи, деканом факультету соціального виховання та професором кафедри класової боротьби на Україні ДІНО. Професор С.Г. Грушевський весь час свого проживання в Луганську був у центрі наукового та суспільного життя. До історії донецького краю увійшов як люди-

на, яка очолила та в подальшому керувала Науковим товариством Донбасу. Саме він розробляв проект створення науково-дослідної кафедри з вивчення природи, економіки, історії та побуту Донеччини – донбасознавства при ДІНО як бази для створення майбутньої школи істориків-краєзнавців.

Фонд Р-689 – Секція наукових співробітників при Луганському окружному відділі професійної спілки працівників освіти (1926, 1928–1929) проливає світло на спробу організувати науково-дослідну кафедру при ДІНО, про організаційну участь секції у створенні та роботі Наукового товариства Донбасу та згортання роботи педагогічного музею через від'їзд його директора.

Підсумовуючи огляд фондів Державного архіву Луганської області, зазначимо, що комплексний аналіз його архівних фондів, документів і матеріалів дає можливість реконструювати історію пам'яткоохоронної та музейної справи на Луганщині в зазначених вище хронологічних межах, розробити періодизацію становлення регіональної системи охорони культурної спадщини та музейної мережі, відтворити історію створення науково-дослідної кафедри при ДІНО, дати загальну оцінку накопиченню знань про пам'ятки культурної спадщини в Старобільській та Луганській округах.

Джерела та література

1. Калашникова В.С. Становище архівних фондів Донбасу в 1941–1945 роки // В.С. Калашникова // Наукові праці: науково-методичний журнал. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Вип. 91. – С. 91.
2. Принь М.О. Джерела з історії охорони культурної спадщини у фондах Державного архіву Луганської області / М.О. Принь // Актуальні питання історії науки і техніки : матер. IX всеукр. наук. конф. (7–9 жовт. 2010 р.). – К., 2010. – С. 111–113.

Принь М.О. Источники по истории музейного дела и работы по охране памятников культурного наследия в 1920–1930-х гг. в фондах Государственного архива Луганской области

В статье проанализирована и представлена информация о документальных источниках по истории музейного дела и работы по охране памятников культурного наследия восточного региона Украины в 1920-х–1930-х гг., хранящихся в фондах Государственного архива Луганской области.

Ключевые слова: Государственный архив Луганской области, архивные фонды, инспектура, музей, деятельность по охране памятников культурного наследия, архивное наследие.

Prun M.O. Sources of the history of museums and monument protection of Ukrainian's East regions in 1920's – 1930's in the funds of State Archive of the Luhansk Region

In this article the information about documental resources of the history of museum's development and monument protection activity in east region of Ukraine in 1920's – 1930's which is kept in the State Archive of the Luhansk Region is analysed and reflected.

Key words: State Archive of the Luhansk Region, archive's fund, inspectorate, museum, monumental protection, archive's heritage.

Надійшло до редакції: 11.04.2015 р.